

INTERVJU SA RAMIZ KELMENDI

Priština 12. Jun i 10. Jul 2014. Godine

Trajanje: 153 minuta

Prisutni:

1. Ramiz Kelmendi (govornik)
2. Anna Di Lellio (Intervjuerka)
3. Donjeta Beriša (Intervjuerka/kamermanka)
4. Jeta Redža (Intervjuerka)
5. Migjen Kelmendi (Intervjuer)

Simboli komentara u transkriptu neverbalne komunikacije:

() emocionalna komunikacija

{ } – intervjuisani objašnjava koristeći geste

Drugi simboli u transkripciji:

[] – dodatak za bolje razumevanje teksta

Fusnote su napomene urednika u kojima se pružaju informacije o mestima stanovanja, imenima ili izrazima.

[Intervju je uredio Migjen Kelmendi.]

Jeta Redža: Možete li nam reći nešto o vašem detinjstvu?

Ramiz Kelmendi: Kao i detinjstva cele moje generacije, nije to bilo detinjstvo kakvo bi svako pozeleo. Bilo je mnogo siromaštva, bili smo potlačeni, gaženi i zanemareni. Ja sam rođen i vaspitavan u Peći, ali poreklom sam iz Rugove, i moj otac i majka su odatle, i ja sam ponosan na to. Ali sve što mogu da kažem je da, uprkos svemu, ne mogu da ne budem srećan sa životom koji sam imao. Takođe tokom mog detinjstva, imao sam dobru sreću da sam imao oca, koji je dobro stajao ekonomski. Imao je svoju radnju. Podigao je šest sinova i dve ćerke, moj otac i moja majka su imali osmoro dece. Svih osmoro su išli u školu, i to je osnov ponosa mog oca i moje majke, jer oni nisu bili obrazovani. To je bilo u vremenu kada albanska deca skoro da uopšte nisu išla u školu. I ako su i išli u školu, išli su u mejtepe¹, to su bili religijske škole koje su se zvale mejtepe. Ali s vremenom, sa vremenom naravno, čitale su se knjige, stvarali su se kontakti...

Mi smo imali dobru sreću, moja generacija i ja smo imali sreće da je u vremenu nakon 1941, došla Albanija, Velika Albanija koja nam je osvojila neku slobodu. Knjige iz Albanije su stizale. Počeli smo da se obrazujemo uz ove knjige koje su stigle. Više nego od same škole, knjige su me obrazovale. Imao sam tu prirodnu sklonost, tu ljubav prema čitanju, koja ne može da se objasni time što su ni moj otac ni moja majka nisu išli u školu, ni jedan jedini dan. Ja sam bio... Voleo sam knjige još kao dete. I dobio sam jednu od prvih ispiracija kada sam čitao albanske knjige, bila je to *Gremina e dashurise* (*Ambis ljubavi*), od Mustafa Grebleši², i od tada, uzimao sam šta god sam mogao da pronađem od knjiga u biblioteci,

¹ Osnovna parohijalna škola za muslimansku decu.

² Mustafa Gebleši (1922-1986) bio je albanski pisac, pesnik i prevodilac. *Gremina e Dashurie* je prvo bila izdata od strane Rilinda 1968. godine.

imali smo dve biblioteke u Peći. Kupovao sam i čitao sve od knjiga koje su dolazile iz Albanije. Govorim o periodu '41-'44. I čitanje knjiga me je učinilo onakvim kakav sam sad.

Voleo sam da čitam knjige, polako sam, polako sam vremenom počeo i da pišem. Počeo sam da škrabam. Objavio sam svoju prvu knjigu, *Vija e vrage (Linije i ožiljci)*, i onda, ovim redom, *Shtate persona ndjekin autorin (Sedam likova prate autora)*. Ne znam, ne znam koliko sam knjiga objavio, mnogo. I sarađivao sam sa jednim žurnalom, to je bio *Zeri i Rinise (Glas mladih)*, počeli smo kao studenti, počeli smo u Beogradu da objavljujemo magazine *Zeri i Rinise*, pisao sam za njih, bio sam urednik, i tu se ta ambicija i ta želja da postanem novinar pojavila. Posle toga, *Rilinda* me je uzela i radio sam za novine *Rilinda*, pisao sam mnogo godina. Konačno, postavili su me za direktora izdavačke kuće *Rilinda*. Počeo sam da objavljujem i knjige i postao sam direktor, mislim, ovde je Odbor odlučivao o našoj sudbini.

Što se tiče književnosti i novinarstva, takođe sam se bavio i pozorištem, štaviše četiri godine sam bio direktor Regionalnog pozorišta, stavili su me da budem direktor tog pozorišta. I u okviru pozorišta sam otvorio dve sale, pozorište je tada imalo dve sale, Pozorište Migjen, gde se čitala poezija, i *Kabareu Satirik* (Satirični kabare), kako sam ga ja nazvao – *Kabareu Satirik*, gde su se čitale književne teme i diskutovalo se o tim temama.

Sećam se kad sam napisao prvu priču u mom životu, *Barka e peshkatarit (Pecarošev brod)*. Bio sam u Ulcinju, imao sam jednu avanturu, možemo da kažemo mladalačku avanturu (smeši se), sa ženom iz Ulcinja, i ona me je inspirisala, ne samo da napišem svoju prvu priču, *Barka e peshkatarit*, za koju sam inspiraciju dobio od nje, nego takođe i da pišem književna dela, jer sam posle toga napisao, napisao sam *Letra nga Ulqin (Pismo iz Ulcinja)*. Ulcinj je učinio da postanem pisac, da vam kažem istinu.

(Smeši se) Imam jednu epizodu iz vremena rata, kada su Italijani bili ovde, italijanski oficiri koji su došli, koji su [nas] okupirali zajedno sa Nemcima. Ali Italijani su ostali tamo iz razloga što albanske porodice nisu htele da prihvate italijanske oficire u njihove kuće, zbog religije i zbog... Ne znam, konzervativizma. Svi italijanski oficiri su živeli sa ženama iz srpskih i crnogorskih porodica u Peći. I italijanski oficiri, bili su u Peći sa srpskim porodicama sve vreme tokom okupacije. I sada, dok su živeli sa srpskim porodicama, naravno u srpskim porodicama bilo je i lepih devojaka. I protokom vremena, dok su živeli zajedno, ovi italijanski oficiri zabavljali su se sa srpskim ženama koje su bile naše komšinice, jer u Peći je bilo mnogo Srba i Crnogoraca, posebno Crnogoraca... Imali smo dva ili tri pijačna dana, pijačni dan je dan trgovine u Peći, subotom, i na primer Mustafa Kruja je došao. Mustafa Kruja je u to vreme bio premijer i pisac, ali takođe veliki autoritet, i on je došao da poseti Peć. Bio je premijer. I kada je on došao mi bismo uzvikivali, "Kruja, Kruja, Kruja" {tapše svojim rukama, improvizuje uzvike}. Tokom tog dana, desilo se tokom jutra, "Kruja, Kruja!" i poslepodne, "Kruju Kruju"³ (smeje se). Zašto? Zbog italijanskih

³ Na albanskom: "Iš! Iš!"

oficira koji su živeli sa srpskim porodicama, i nijedna albanska porodica nije imala italijanske oficire da živi sa njima, jer smo navodno imali religiju koja nam nije dozvoljavala.

Donjeta Beriša: Zašto ste se odlučili da živite u Beogradu?

Ramiz Kelmendi: Pa, zbog toga što se Odeljenje za albanski jezik i književnost nalazilo u Beogradu, tamo se nalazilo predstavništvo za albanski jezik i književnost, sa profesorom Vojislavom Dančetovićem i sa njegova dva asistenta, Idriz Ajeti i Anton Četa. I ja sam se registrovao u tom odeljenju, zvalo se Odeljenje za albanski jezik i književnosti, i završio sam moje studije sa Vojislavom Dančetićem u Beogradu, on je bio glavni, ali takođe i Idriz Ajeti i Anton Četa su bili profesori. I tamo sam završio studije albanskog jezika i književnosti, četiri godine su trajale.

Donjeta Beriša: I posle toga ste se vratili na Kosovo?

Ramiz Kelmendi: Kasnije, vratio sam se u Rilinda, jer mi je Rlinda dala stipendiju, pisao sam, bio sam novinar. Tako da, Rilinda mi je dala stipendiju, i uzeli su me čim sam se vratio i onda sam radio deset godina za njih, radio sam kao urednik Rilinda, kao novinar. Ja sam jedan od najstarijih novinara na Kosovu.

Donjeta Beriša: Kako je izgledao život u Beogradu?

Ramiz Kelmendi: Kako da vam kažem... Studentski život je studentski život. Zanimljivo je bilo to što smo dobili tu priliku, dobili smo priliku, voleo sam albanski jezik i književnost, dobili smo priliku da je Odeljenje za albanski jezik i književnost u sred Beograda. Bio sam zadužen u okviru ovog odeljenja, jer sam bio orijentisan ka albanskoj književnosti i jeziku, jer sam bio orijentisan ka nečemu potpuno različitom, i u tom odeljenju smo imali jako bogatu biblioteku sa albanskim knjigama, koje je Vojislav Dančetović, direktor odeljenja, doneo iz Tirane. Ali i kasnije smo objavili, objavljivali smo *Zeri i Rinise* u Beogradu. U jednom trenutku postojao je magazin, zvali smo ga *Zeri i Rinise*, i u uredničkom odboru bili su Gjon Siroka, Musa Murtezai, glavni urednik Murat Morina, Redžep Surroi i ja. I počeli smo da objavljujemo, počeli smo da objavljujemo u Beogradu magazin *Zeri i Risine*. Zapravo, počeo sam da se bavim novinarstvom i kada sam završio studije, za koje mi je Rilinda obezbedila stipendiju, i vratio sam se u Rilinda, postao sam slobodni novinar, kako oni to kažu, slobodni novinar, mislim, novinar koji piše slobodno na različite teme, i ne nužno u skladu sa formom. I odatle, kako se kaže, od tog vremena, postao sam profesionalni novinar.

1945. godine, to znači da sam imao petnaest godina, jer sam rođen 1930. godine, imao sam veoma veliku ljubav prema otadžbini, prema Albaniji. Voleo sam Albaniju tako jako, da je grupa studenata, ali sada već imamo poznato ime, osnovali smo anti-jugoslovensku, anti-srpsku grupu, jednu albansku grupu koja se zalagala za ujedinjenje Kosova sa Albanijom, i mi smo voleli Albaniju. To je bilo 1945. godine, kada sam imao petnaest godina, I mi smo osnovali grupu, jednu organizaciju koja se mogla smatrati ilegalnom, nekih pet-šest prijatelja. Izgleda da su nas neki koji su bili sa nama u grupu izdali, i

zbog toga su nas poslali u zatvor. Bio sam u zatvoru kada sam imao samo petnaest godina. UDBA iz Peći me je poslala u zatvor, zajedno sa mojim prijateljima. I držali su nas u zatvoru u Peći, kasnije u Prizrenu, koji je bio centar Kosova tada, i odveli su nas u Prizren. U Prizrenu su nas povezali sa grupom Marie Sljaku,⁴ Marie Sljaku je bila heroina iz Škodre koja je živela na Kosovu i radila je na Kosovu i borila se na Kosovu sa pištoljima, hrabra žena – ja sam napisao knjigu. *Shqiperia e Marie Shllakut* [Albanija Marie Šljaku] – oni su nas povezali sa Marie Šljaku, i stavili su nas na javno svedočenje u Prizrenu.

Bilo nas je pet-šest prijatelja koji su objavili jedan anti-komunistički magazin, I zbog toga su nas stavili u zatvor. Prizren je bio centar Kosova, odveli su nas u Dom kulture, na javno suđenje. Sudija je bio Ali Sukriu, on nam je sudio, on nas je optužio, u našoj grupi bila je i Marie Šljaku, ali takođe i Bernard Lupi, sveštenik iz Peći, Gjeri Martini iz Škodre, i Kole Parubi, i takođe i naš nastavnik albanskog jezika.

Bili smo zatvoreni, ovih četvoro, čiji je vođa bila Marie Sljaku, žena o kojoj sam pisao u svojoj knjizi, *Shqiperia e Marie Shllakut* [Albanija Marie Sljaku]. Marie Sljaku, Bernard Lupi, Kole Parubi, nastavnik albanskog jezika, i Gjeri Martini, su bili ubijeni. Ali Sukriu im je presudio, i mi smo bili veoma mladi, imali smo petnaest godina, ja sam imao petnaest godina, i dobili smo kaznu od godinu dana u zatvoru.

Donjeta Beriša: U kom zatvoru ste proveli vreme, gde ste odslužili kaznu?

Ramiz Kelmendi: U zatvoru u Prizrenu, uvek imam taj ožiljak {udara u dlan sa svojom pesnicom} jer sam bio politički zatvorenik, sve vreme dok je vladala komunistička vlast, sve vreme dok je postojala Jugoslavija. Imam taj ožiljak {udara u dlan sa svojom pesnicom} jer sam bio politički zatvorenik. I ja sam nacionalista, jer sam naravno voleo Albaniju.

Donjeta Beriša: Da li je ovo uticalo na vaš rad kada ste napustili zatvor?

Ramiz Kelmendi: Imalo je velikog uticaja.

Donjeta Beriša: Koje su bile posledice?

Ramiz Kelmendi: Pa, posledice, imali su veoma loš stav prema meni. Smatrali su me nacionalistom, što je značilo da sam neprijatelj Srbiji, Jugoslaviji, i komunizmu. I ja jesam zaitsa bio neprijatelj komunizma, i neprijatelj Srbije, i imao sam problema. Kako god, šta me je spasilo, olovka me je spasila.

Mj otac je bio trgovac, kako oni to zovu, ratni bogataš, mislim, ratni profiter. I Srbi su smatrali mene i grupu mojih prijatelja, koji su stvorili magazin *Drita e lirise* [Tracak slobode], jedan anti-komunistički, anti-srpski magazin, nacionalistički.

⁴ Marie Sljaku je bila albanska nacionalistkinja i politička aktivistkinja, koja je bila deo otpora komunističkim partizanima. Ubijena je od strane streljačkog voda 1946. godine nakon 13-odnevnog lažnog suđenja.

Donjeta Beriša: Kasnije ste se prijavili za stipendiju. Za koju ste stipendiju aplicirali, tu za koju ste bili odbijeni?

Ramiz Kelmendi: Da, prijavio sam se za stipendiju da studiram u Beogradu, nisu mi je dali i počeo sam tada da plaćem. Moj otac me je pronašao ispred vrata kako plaćem. “Šta nije u redu sine?” moj otac je radio sa konjima, doneo ih je u Peć, doneo ih je stanice i to je uradio kako bi podržao svojih osmoro dece, šest sinova i dve ćerke. Rekao sam, “Plaćem, tata, jer mi nisu dali stipendiju.” On je rekao, “Šta ti nisu dali?” jer moj otac nije znao šta je to stipendija. Ali ja sam rekao, “Nisu mu dali stipendiju.” “Šta si rekao?” rekao je, ja sam rekao, “Da, nisu mi dali novac da studiram!” “Dobro,” rekao je, “I zbog toga plaćeš?” Bio je... Radio je sa konjima, sopao je konje, dva konja, “Prodaću konje, prodaću kucu, i ti ćeš ići u školu.” I tako me je otac poslao da studiram.

Moj otac je bio ratni bogataš, kako oni to kažu, ratni profiter, bio je trgovac. I poslali su ga u zatvor, mog oca, UDBA ga je poslala u zatvor. Celu porodicu su smatrali neprijateljskom, jer su bili protiv komunista. I kada sam ja počeo da radim, nisu mi dali platu, jer su mi rekli da sam sin neprijatelja ljudi. Poslali su mog oca u zatvor kao ratnog profitera, bio je u trgovini.

Donjeta Beriša: Koliko godina je on bio u zatvoru? Koliko dugo su ga držali u zatvoru?

Ramiz Kelmendi: Odveli su ga tamo... Zapravo, bio je u zatvoru skoro jednu godinu, odveli su ga takođe i u Niš. Odredili su mu zatvor, i uzeli su mu svo njegovo vlasništvo. On je bio u trgovini. I optužili su ga, mog oca, na jednu godinu zatvora.

Ali sa nama je bio takođe i Isa Ćavoli, naš učitelj, naš profesor. I ideja ili vizija Ali Šukriu, koji nam je odredio kaznu i bio je naš sudija, koji nas je optužio za sva naša nedela, nas koji smo imali 15 godina, Viktor Gashi, Kamber Pajaziti, Ramiz Kelmendi... Takođe su pripisali nedela Isa Ćavoli, jer im je cilj bio da ga ubiju. Ali Isa Ćavoli, ne mogu da kažem da je igrao neku ulogu, ali izgledalo je kao da oni imaju posla sa decom, jer ja sam imao 15 godina, i hteli su svu krivicu da svale na Isa Ćavoli, jer je bilo nelogično da nas osude sa ubistvom, kakav je plan imao Ali Šukriu i UDBA u to vreme, da se ubije što više neprijatelja ljudi što je moguće, zvali su ih Balisti.⁵ Hteli su da svu krivicu prenesu na Isa Ćavoli jer je bilo nerazumljivo da na primer, deca kao što je Viktor Gaši, Osmah Baša, Ramiz Kelmendi budu optuženi na smrt.

⁵ Balisti su bili članovi albanskog *Balli Kombetar* pokreta, koji je vodio Midhat Frasheri, i podržavali su ujedinjenje sa albansko naseljenim prodružjima. Nakon neuspelog pokušaja da udruže snage sa partizanima 1943. godine, *Balli Kombetar* je nastavio da se bori i sa okupatprima i sa komunističkim otporom.

Oni su bili optuženi na smrt, streljali su ih, Marie Šljaku, Bernard Ljupi, Kole Parubi i Gjergj Martini. Grejrgj Martini je bio učitelj u Đakovici iz Škodre takođe, ali Marie Šljaku, ona je bila osoba koja je najviše napadana, i osoba koja je skoro pa uzela potpunu odgovornost za celu grupu koja je bila anti-komunistička, anti-srpska.

Na primer, sećam se detalja koji sam želeo da vam kažem, Ali Šukriu... Ja sam bio optužen za to što sam pravio, što sam objavio jedan anti-komunistički, anti-srpski magazin, pod Isa Ćavoli, otac Ljiljane Ćavoli,⁶ tako da bi mogli da ubiju njega. I Ali Šukriu nije mogao da veruje da sam ja, Šefket Kelmendi i ostali, deca, mogli da objavimo taj magazin i da smo znali kako se piše. Na primer, pitao me je, "Ko je napisao ovo?" "Ja sam napisao." Rekao je, "Ja sam išao u školu dvadeset godina, i nisam napisao ni dva članka, a ti si napisao!" "Uvaženi sudijjo, ako mi neverujete da sam ja to napisao, donesite mi parče papira." Javno suđenje je bilo u Domu kulture u Prizrenu. Rekao sam, "Donesite mi parče papira i ja ću pisati." "Ja," rekao je, "Ja sam išao u školu dvadeset godina i nisam napisao ovako nešto, a ti jesi!" (smeje je). Rekao sam, "Da li ste ubeđeni da ja mogu da pišem ili da ne mogu da pišem?" "Sedi," rekao je, "na magareću klupu, ti budalo!"

Migjen Kelmendi: Da li te je opsovao?

Ramiz Kelmendi: Da, da, "Na magareću klupu, ti budalo!" U isto vreme bio sam u UDBA zatvoru ovde, moj otac je bio u zatvoru u Kulla e Sheremetit. U to vreme, bila su dva zatvora od UDBA policije. Jedan je bio u Akademiji slikarstva... Umetnosti u Peći, i drugi je bio zatvor u Šeremet, u Šeremet kuli, tako se zvala. Moj otac je bio u zatvoru u kuli Šemeret i ja sam bio u UDBA zatvoru ovde.

Da, mi smo svi bili Albanci, bilo sa Kosova, ili Makedonije, koji su studirali na Odeljenju za albanski jezik i književnost kod Dančetovića. Možda se pitate zašto je Odeljenje za albanski jezik i književnost otvoreno u Beogradu. Samo da bi nekog postavili na tu poziciju? Vojislav Dančetović je došao bio iz Tirane. Vojislav Dančetović je živio u Tirani, i ne znam, radio je dosta toga tamo. I na rečniku i jeziku, baš mnogo, pa kada su ga vratili [nazad], stavili su ga na mesto direktora tog odeljenja... On je otvorio to odeljenje za albanski jezik i književnost i uzeo je Idriz Ajeti i Anton Ćeta za svoje asistente. I mi smo... Ja sam voleo albanski jezik i književnost, bez oklevanja sam se odmah prijavio, zajedno sa još nekim kolegama, mojim prijateljima.

Radili smo, organizovali smo Književni klub, i imali smo, mi student smo imali književni čas svake nedelje na odeljenju za albanski jezik i književnost. I odeljenje za albanski jezik i književnost nas je inspirisalo, bila su otvorena vrata za nas, kako da kažem, kao... Mesto za organizaciju veoma pro-albanskog rada. Gde smo to dobili, i moju [intelektualnu] hranu, na primer, odakle je dolazila? Nisam ja slučajno dao mom drugom sinu ime Migjen, Visar. Zašto? Direktor odeljenja za albanski jezik i književnost, Dančetović, je doneo iz Tirane veoma bogatu biblioteku. Zapravo ja sam naučio mnogo iz

⁶ Poznata pevačica.

biblioteke koju je Dančetović doneo iz Tirane u odeljenje za albanski jezik i književnost u jugoslovenskom, srpskom Filozofskom fakultetu u Beogradu, jer ja sam zaboravio bio šta sam učio u školi.

On nam je doneo *Visaret e kombit* [Blaga nacije],⁷ to je bila zbirka, zbirka, kako da kažem, biblioteka sa nazivom *Visaret e kombit*. U seriji knjiga za zajedničkim nazivom *Visaret e Kombit* postojala je narodna književnost, i ja sam voleo reći blaga nacije, blago, blaga nacije, to znači bogatstvo nacije. Ja nisam znao šta reč blago znači, kasnije sam svog sina nazvao, onog koga vi ovde ne znate, nazvao sam drugog sina po Migjen, jer sam imao idola, imao sam veoma velikog i voljenog pesnika, više nego Naim [Frasheri] i bilo koji drugi... Nismo tada imali Filip Široka i nismo imali pisce. Ja sam imao Migjen.⁸

25. maja 1955. godine, ja sam imao 25 godina, ujutru 25. maja, na tom odeljenju, na časovima u okviru odeljenja gde je bio albanski jezik i književnost, na Filozofskom fakultetu u Beogradu, sedeo sam sa dve devojke studentkinje iz Đakovice. I ne mogo kasnije, dok smo čitali i razgovarali, šta ti ja znam, vrata su se otvorila i dva turobna, prljava lica, rekli su, “Ramiz Kelmendi?” Rekao sam, “Ovde.” “Odmah pođi sa nama.” “Uхватili su me za ruke, povukli su me dole, odeljenje za jezike je bilo na četvrtom spratu na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Oni su me povukli dole, dole kod *marice* – kola srpske policije su se zvala *marica*, i ja sam jedanput napisao crni humor, napisao sam [o ovome] i objavio sam – stavili su me unutra, i zatvorili su vrata. Kako god, pregrada od ovih vozača... Vozača... Ovih UDBA-ša koji su me vodili u zatvor, bila je otvorena i oni su razgovarali. I sada, ja sam imao crni humor i to sam objavio. Gurnuli su me samog [u kola] i zaključali su me. I sada – pisao sam neki crni humor, i objavio sam ga negde – oni me vode u zatvor, oni me zatvaraju, i sve vreme pričaju među sobom, “Jesi li išao na pijacu danas? Koliko koštaju paprike? Koliko su krastavci?” I ja sam o tome pisao i bio sam ironičan, crni humor, o tome da sam ja išao u zatvor, a oni su pričali o običnim stvarima, koliko koštaju paprike... Šta je bilo [na pijaci], a šta ne.

Kada su me stavili [u sobu], bila je to velika soba sa podom kao što je ovaj {pokazuje svojim rukama}, sledeće, pod je imao kopče, i stavili su me u sobu gde nisam bio sam, bilo je još oko deset drugih ljudi. Kasnije sam razumeo ko [je bio tamo], poznati filozof, Dada, znate ga, morate da ga znate {obraća se Migjen}.

Migjen Kelmendi: On je Dada, slikar.

Ramiz Kelmendi: Slikar Dada, da. On je bio slikar, ali takode i filozof, Dada, i mnogi drugi. Mislim, nisam znao zašto sam bio uhapšen, šta se desilo tamo. Razlog je bio taj da su tog dana Kruščev i Bulganin

⁷ *Visaret e Kombit* je zbirka publikacija koje su po prvi put skupile sam albanski folklor, poslovice i herojske pesme. Prvi primerak je objavljen u Tirani od strane franciskanskog monaha Bernardin Palaj i Donat Kurti.

⁸ Miloš Gjergji Nikola (1911-1938), poznat kao Migjeni, poznati pesnik i pisac rođen u Škodri.

dolazili u Beograd da posete uvaženog Tita, nakon Titovog spora sa Sovjetskim Savezom. I kada smo mi rekli... Zašto?... Jer je član [Krivičnog zakonika] bio isti za sve, za [nasumično] momka, pisca proze, filozofa, Ramiz, jedan Albanac. Zašto su nas držali u pritvoru? U slučaju da ne bismo ubili Kruščeva. Bili smo opasni, jer nas je UDBA smatrala neprijateljima.

I u Beogradu smo objavili magazin *Zeri i Rinise*. U uredničkom odboru bio je glavni urednik Gjon Široka, i urednici su bili Redžai Suroi, Murat Morina i Ramiz Kelmendi. I počeli smo da objavljujemo u Maršala Tita 24, na četvrtom spratu, dali su nam kancelariju, i tu smo počeli da objavljujemo magazine *Zeri i Rinise*...

Migjen Kelmendi: *Zani*?⁹

Ramiz Kelmendi: *Zani i Rinise*, naravno!

Migjen Kelmendi: Jel tako bilo po Gheg?

Ramiz Kelmendi: Da, to je Gheg. Ovo nije književni jezik. Govorimo o godini 1955. Objavili smo neka izdanja *Zeri i Rinise* u Beogradu.

Albanija je igrala fudbalsku utakmicu sa Jugoslavijom. Bio sam veoma dobra prijatelj sa Ramadan Vranići i čak i danas ja mogu da mu zahvalim, iako je bolestan. Ja, zajedno sa Ali Šala, Veli Vranići, pod vođstvom Ramadan Vranići, on je bio moj nadređeni u *Zani i Rinise*, on je omogućio da odemo da gledamo utakmicu Albanija-Jugoslavija koja se tada dešavala. Ramadan je bio glavni u fudbalskoj ligi Jugoslavije, ali takođe i urednik *Zeri*, ali smo takođe bili i prijatelji. I ja sam imao mogućnost, po prvi put u mom životu, da vidim otadžbinu, i da sa velikim zadovoljstvom i velikom radošću, mi smo se ukrcali na avion. On nam je to obezbedio, mislim na Ramadana, on je omogućio da odemo u Albaniju. To je bio moj ideal, kao da idemo u Čaba [Kaaba], kada je moj otac išao u Čaba on nije bio srećan kao što sam ja kada sam išao u Albaniju. Ukrcali smo se na avion i stigli smo iznad aerodrome u Tirani.

Držali su avion [na pauzi] nekoliko minuta iznad aerodroma u Tirani, i nije bilo spuštanja. I ja sam skoro već počeo da se udaram po glavi {udara svoju glavu}, govorio sam, "Da li je bog napisao da ću ići na aerodrome u Tirani, i da neću sleteti zbog... Ne znam, vremenskih uslova?" I avion je išao u krug deset-petnaest minuta iznad aerodroma u Tirani, dok nismo sleteli, i izašli napolje. I šta sam video? Nažalost, ne bi trebalo to da kažem, ali bio sam razočaran sa mnogo stvari. Nisam video šta sam očekivao, ono o čemu sam maštao. Nisam video Albaniju kakvu sam zamišljao u svojoj glavi, koju sam idealizovao, koju

⁹Zeri znači glas na *Tosk* i u standardnom albanskom jeziku, dok na *Gheg*, varijanta koja se uglavnom koristi na Kosovu, i u severnoj Albaniji bi se izgovarala i pisala kao *zani*. Izgovor je takođe i političko pitanje jer nije postojalo ni jedno književno pravilo i obe varijante se bile korišćene u štampanoj formi do 1972. godine. Tada se desilo da je odlučeno o standardnom albanskom jeziku na albanskom ortografskom kongresu, gde su učestvovali predstavnici Kosova, Makedonije, Crne Gore i drugi. Standardni jezik (koji se koristi i danas) je dao prednost *Tosk* varijanti u odnosu na *Gheg*, ali je prihvaćen kao sredstvo da se potvrdi jedinstveni albanski nacionalni identitet.

sam imao kao Čaba. Za mene je Albanija bila Čaba, ali ja nisam video ništa što mi se sviđa. Posebno mi se nije svidelo... Kako god, otišao sam kod Dajti, odveli su nas u hotel Dajti, sve je bilo organizovano. Otišao sam sa fudbalskim igračima i bio sam sa Veli Vranići, on nas je zasmekavao šalama. Odveli su nas u Dajti, prva stvar koju je rekao kada smo ušli bila je, “Pažljivo šta govorite, jer sve se...”

Migjen Kelmendi: Snima!

Ramiz Kelmendi: “Sve se snima. Sve se snima, sve je ozvučeno. Pažljivo šta govorite!” Drugo, ja sam znao, znao sam još ranije da je Albanija bila Enverov komunistički sistem, to je bila, kako oni kažu... Diktatura, ne proletarijata, nego “sranje-tarijata”, kao i svugde u Istočnoj Evropi. I ja sam bio pripremljen na ono što me je dočekalo u Albaniji. Naravno, ja sam voleo Albaniju, ali ja nisam voleo Envera Hodžu, nikada mi se nije sviđao, i nije mi se sviđao ni tada kada sam otišao.

Odveli su nas u Dajti, smestili su nas tamo, ali nikada nismo bili sami, uvek je bio neko ko nas je pratio, kasnije sam to primetio. Bio sam nervozan, želeo sam da vidim Tiranu što je više moguće, i počeo sam da lutam Tiranom, po knjižarama, u Palatu kulture, imao sam... I uvek sam primećivao da sam imao jednog ili dva {broji na prstima}, uvek je neko bio iza. Tako da, kada sam otišao da se ošišam, jer je bio berber u hotelu Dajti, *rrojtar*¹⁰ i kada sam otišao da ošišam kosu kod tog *rrojtar*, video sam da je i čovek koji me je pratio takođe došao kod berbera u Dajti, u hotel Dajti. Mislim, pratio je svaki moj korak. Snimali su me, mislim, kako su mi rekli kasnije, rekli su mi prijatelji, “Bio si pod prismotrom.” Rekli su mi, “Pratili su svaki tvoj korak.” Ali ja sam rekao, “Ali vi znate da na Kosovu oni misle da sam ja sav za Alabniju, da sam možda albanski špijun.” “Da,” rekao je, “ali bilo ko od vas ko dođe ovde, i kome ne piše ovde {pokazuje na čelo} da je patriota, svako od vas je špijun kojeg je poslala UDBA da dođe i špijunira šta se dešava u Tirani, Albaniji, i da radi protiv Albanije.” Uzeli su me, tu sam bio ja, Ali Šala {broji na prstima} i Veli Vranići.

Kasnije, otišao sam takođe za uzmem knjige, kupio sam knjige u Albaniji, bio sam direktor izdavačke kuće. Kupio sam knjige, doneo sam kalendare, i *distinktiva* [bedževe], naučio sam reč *distinktiva*, zvali smo te bedževe *značka*,¹¹ ali onda smo ih zvali na “albanskom” {pokazuje znakove navodnika rukama}.

Migjen Kelmendi: Koliko si puta bio u Albaniji, tata?

Ramiz Kelmendi: Petnaest puta.

Migjen Kelmendi: I?

¹⁰ Stara albanska reč za berbera.

¹¹ Srpska reč za bedž, značka.

Ramiz Kelmendi: I za svih 15 puta, koliko sam puta išao tamo, lagao sam. Lagao sam svakoga ko me je pitao, jer oni su, kada sam se vratio iz Albanije... Bio sam privilegovao, jer sam išao nekoliko puta, 15 puta sam išao u Albaniju, po predviđanju Imer Pula, koga sam vodio sa sobom, i koji danas nije živ, i takođe Ramadan Vranići. I koliko puta sam išao, kada sam se vratio, uvek sam lagao o tome kakva je Albanija bila, jer su je voleli jako, oni su me mirisali {on miriši svoja ramena} kako bi omirisali miris Albanije {dodiruje svoja ramena}, jer znate, celo Kosovo, svi Kosovari su bili zaljubljeni u Albaniju, Albanija je naša otadžbina.

I kada sam se vratio iz Albanije, svi prijatelji su došli kod mene kući, “Sada nam ispričaj tvoje utiske, i... Kako vidiš Albaniju, kakva je Albanija.” Naravno, uvek sam lagao, to nije bila istinska Albanija o kojoj sam ja pričao.

Ja sam bio razočaran da je Albanija u vreme Envera, ovih petnaest puta koliko sam bio takva, nisam to očekivao. Ja sam maštao o Albaniji kao što što hodže maštaju o Ćabi. Maštao sam o nečemu neizostavnom, i obožavao sam je kao nešto što vidite jedanput tokom života, i nikada više. Od prvog dana kada sam otišao, od prvog puta, i tokom svih drugih prilika kada sam išao, osećao sam se loše zbog Albanije. Nije... Ljubav prema otadžbini kao otadžbini koja nije patila, ali ono što je u potpunosti patilo je ljubav za otadžbinom koja je komunistička. I ja sam bio protiv komunizma, jer me je komunizam zatvorio u zatvor u Peći. Bio sam u zatvoru, kao jedan anti-komunista. Sve ostalo... Osim ideje o Albaniji, Albaniji kao hramu, jedan obožavan hram, nisam ga pronašao, jer sam naišao na veliko razočarenje.